

ЗАКОНИ ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

LAWS AS THE MAIN SOURCE OF LABOR LAW IN UKRAINE

Могілевський Л.В.,

*доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
вчений секретар секретаріату Вченої ради
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті досліджено теоретичні підходи щодо розуміння поняття «джерело трудового права» та «закон». Наголошено, що закони України як структурні елементи системи джерел трудового права являють собою прийняті Верховною Радою України нормативно-правові акти вищої юридичної сили, на основі яких здійснюється правове регулювання трудових і пов'язаних із ними правовідносин. Зазначено, що закони не є однаковими за своєю суттю, вони можуть відрізнятися один від одного за юридичною силою.

Ключові слова: закон, нормативно-правовий акт, джерело, трудове право, суспільні правовідносини.

В статье исследованы теоретические подходы к пониманию понятия «источник трудового права» и «закон». Отмечено, что законы Украины как структурные элементы системы источников трудового права представляют собой принятые Верховной Радой Украины нормативно-правовые акты высшей юридической силы, на основе которых осуществляется правовое регулирование трудовых и связанных с ними правоотношений. Отмечено, что законы не являются одинаковыми по своей сути, они могут отличаться друг от друга по юридической силе.

Ключевые слова: закон, нормативно-правовой акт, источник, трудовое право, общественные правоотношения.

The article analyzes theoretical approaches to understanding the concept of "source of labor law" and "law". It was emphasized that the laws of Ukraine as structural elements of the system of sources of labor law are the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the legal acts of higher legal force on the basis of which the legal regulation of labor and related legal relations is carried out. It is noted that the laws are not the same in essence, they may differ from each other by legal force.

Key words: law, normative-legal act, source, labor law, social relations.

У науковій літературі зазначено, що важливим елементом структури національного права України є нормативно-правовий акт, це ж стосується і трудового права. У залежності від юридичної сили, нормативно-правові акти як структурні елементи системи джерел трудового права України можуть мати різну форму – законів України та підзаконних нормативно-правових актів. І якщо головним структурним елементом системи трудового права України виступає нормативно-правовий акт, то його формою, що має найвищу юридичну силу, виступає закон України. Закони України знаходяться на вершині ієрархії нормативно-правових актів, у тому числі у системі джерел трудового права України.

Окремим проблемним аспектом визначення системи джерел трудового права приділяли увагу у своїх дослідженнях такі науковці, як Т.Є. Крисань, О.Г. Серета, Є.І. Темнова, М. Цвік, В.Д. Ткаченко, О.В. Петришина, М.І. Матузов, О.В. Малько, Ю.П. Дмитренко, В.С. Венедіктов, П.Д. Пилипенко та інші. Однак, попри велику кількість наукових праць, єдиного комплексного дослідження, присвяченого законам, як основному джерелу трудового права України, так проведено і не було.

Саме тому **мета статті** – дослідити місце законів України у системі джерел трудового права.

Поняття «джерел трудового права» утворюється з двох складових: «джерело» та «трудова право». Якщо досліджувати семантичний сенс поняття «джерела», слід навести позицію авторського колективу великого тлумачного словника сучасної української

мови. На думку вищенаведених учених, зазначене поняття можна розуміти у наступних значеннях: те, що дає початок чому-небудь, звідки постає, черпається щось; основа чого-небудь; вихідне начало; про того або те, від кого або звідки довідуються про що-небудь; писемна пам'ятка, документ, на основі якого будується наукове дослідження [1, с. 291]. Що стосується поняття «джерело права», то воно своїм корінням сягає давніх часів. Так, О.А. Підпригора у підручнику «Основи римського приватного права» стверджує, що згадки про вищенаведене поняття датуються 2 тисячами років тому, коли відомий давньоримський історик Тит Лівій назвав Закони XII таблиць – «fons omnis publici privatque iurus», що у перекладі означає витік (джерело) усього публічного та приватного права у тому значенні, що ці закони являли собою основу, на базі якої розвивалося та створювалося сучасне йому римське право [2, с. 19]. Разом із тим, як зауважує О.І. Оніщенко у своєму дослідженні, що присвячено проблемам теорії та практики системи сучасних джерел конституційного права України, що як наукова проблема джерела права почали досліджуватися правознавцями лише у кінці дев'ятнадцятого століття. Зміст, який вкладався у зазначене поняття, залежав від приналежності автора до тієї чи іншої юридичної школи. При цьому поняттю «джерело права» було надано зовсім іншого значення порівняно з тим, в якому вживав його Тит Лівій [3, с. 12].

Досліджуючи сучасні підходи до визначення сутності поняття «джерела права», звернемося до юри-

дичної енциклопедичної літератури. Так, на думку авторського колективу сучасної правової енциклопедії, джерело права можна розуміти у наступних значеннях: початкова форма правових норм; спосіб матеріального закріплення юридичних норм, який засвідчує загальну обов'язковість останніх [4, с. 100]. Окрім цього, авторський колектив шеститомної юридичної енциклопедії зауважує, що джерела права являють собою спосіб зовнішнього вияву правових норм, який засвідчує їх загальнообов'язковість [5, с. 171]. З аналізу вищенаведених позицій щодо розкриття змісту досліджуваного поняття слідує, що за своєю суттю вони є схожими. А тому вважаємо за доцільне навести позицію Н.М. Пархоменко, яку вона відстоює у своєму дослідженні, що присвячено теоретико-методологічним засадам джерел права. Так, учена, здійснивши аналіз зарубіжних і вітчизняних досліджень джерел права, дійшла висновку стосовно того, що джерело права, як і саме право, неможливо визначити з будь-якого одного боку. Його використання потребує певного контексту. Окрім того, наголошує вчена, важливим є розгляд джерел права як однієї із фундаментальних категорій теорії права [6, с. 46]. Отже, у науково-правових колах не має єдності думок щодо уніфікованого визначення сутності досліджуваного питання. Вищенаведене викликає необхідність проведення комплексного аналізу основних і таких, що найбільш зустрічаються позицій учених-правознавців щодо сутності поняття «джерела права».

В.І. Цоклан під час дослідження проблем теорії та практики системи сучасних джерел конституційного права України увагу звертає на те, що традиційно під джерелами права слід розуміти зовнішні форми права, тобто способи його зовнішнього виразу, завдяки яким право набуває офіційності та загальнообов'язковості. Разом із тим поняття «джерело права» може мати два значення: 1) соціальні джерела права, до яких відносять насамперед соціальні відносини, що потребують правової регламентації, суспільну й індивідуальну правосвідомість тощо; 2) юридичні джерела права, тобто юридичні форми права [7, с. 146; 8, с. 28]. На багатоаспектність поняття «джерела права» у своєму підручнику «Теорія держави і права (Енциклопедичний курс)» зазначає О.Ф. Скакун. Учена наголошує на тому, що поняття «джерело права» вживається у наступних значеннях: у матеріальному – це економічні, соціальні й інші умови, що спричиняють або об'єктивно обумовлюють виникнення правових норм; в ідеологічному – це правова та політична свідомість суб'єктів правотворчості (ідеї, концепції, теорії, покладені у підставу правових норм); в інституційному – правотворча діяльність суб'єктів офіційного творення права: держави, державоподібних утворень, міждержавних об'єднань в особі їх уповноважених органів та інститутів, які за допомогою спеціальних правотворчих процедур надають правової форми нормам права, що сформувалися у суспільстві, визначають їх (норм) загальнообов'язковий характер; у формальному (юридичному) значенні –

це зовнішні форми вираження та закріплення правових норм і принципів, вияв буття об'єктивно існуючих правових норм і принципів, або інакше: спосіб вираження міри охоронюваного державою права [9, с. 441-442].

Отже, під джерелами трудового права слід розуміти офіційно визнані й такі, що пройшли процедуру легалізації та закріплення у системі трудового права вихідні положення, на основі яких дана галузь права ґрунтується та здійснює свій регулюючий вплив. Основним джерелом трудового права є Закони України.

Категорія «закон» є філософською. Зокрема, авторський колектив філософського енциклопедичного словника зауважує, що закон – це категорія, що відображає істотні, необхідні та такі, що повторюються зв'язки між явищами реального світу. Ще К. Маркс зазначав, що закон являє собою внутрішній і необхідний зв'язок між явищами. Вивчивши дію закону, люди можуть використовувати його у своїх інтересах. При цьому на відміну від метафізичного матеріалізму, який визнає лише вічні та незмінні закони природи й суспільства, діалектичний матеріалізм виходить з того, що наявні зв'язки явищ, що виражаються у законах, еволюціонують разом зі змінами й ускладненням форм руху матерії [10, с. 194]. У філософських колах зазначають, що поняття «закон» можна трактувати у наступних значеннях: припис щодо того, як людина повинна поводитися у суспільстві (моральний закон, правовий закон); припис щодо того, як що-небудь має бути або має відбуватися; становище, що виражає загальний хід речей у будь-якій галузі; висловлювання щодо того, яким чином що-небудь є необхідним або відбувається з необхідністю; правило необхідного існування [11, с. 162].

Науковий закон – це знання, що формулюється людьми у поняттях, яке, однак, має свою основу у природі (в об'єктивному бутті). Емпіричні закони, одержувані з досвіду, мають лише відносне значення, оскільки вони мають силу тільки за певних умов і завжди лише у тому випадку, коли надані певні передумови. Можливість встановлювати закони, тобто розкривати закономірні відносини, у природничих науках є більшою, ніж у науках про дух, тому що у природничих науках можна легше та повніше врахувати всі чинники, що визначають будь-яку подію або стан, і розглянути зв'язок умов. Явища відбуваються не внаслідок будь-якого закону, вони не викликаються законом, а завжди бувають наслідком відповідних законів. Людина, як ланка природного процесу, сама підпорядкована природному закону, в якому вона нічого не може змінити. Але завдяки своєму знанню природи людина може всередині відомих меж підпорядкувати її власну закономірність, створивши умови, при яких відповідно до визначеного природним законом явища слідує певна подія [11, с. 162].

Як зауважує В.Л. Петрушенко, у разі сприйняття категорії «закон» в її найширшому розумінні як те, що зумовлює сталий, непохитний і завжди повторюваний характер протікання якогось процесу або

існування якоїсь сутності – питання про джерело закону залишається відкритим. Окрім цього, учений пропонує сутність «закону» розкрити у наступних значеннях: впорядкованість і чітка зумовленість протікання певних природних процесів, їх однозначна пов'язаність; суттєвий елемент наукового пізнання, що фіксує регулярний, суттєвий, повторюваний взаємозв'язок між різними явищами або всередині них; усталений вищими інстанціями влади – людськими або божественними – стандарт людської суспільної поведінки, який подається як непорушний; інколи синонім фатуму, невідворотного ходу подій. Для науки відкриття й оперування законом має надзвичайно важливе значення, оскільки підтверджує її пізнавальні спроможності та точність [12, с. 87].

Поняття «закон» розглядається як об'єктивна категорія – «закон природний», тобто такий, що не залежить від волевиявлення людини, існування якого обумовлено зовнішніми чинниками. У цьому контексті слід зазначити, що хоча у нашому випадку поняття «закон» розглядається як категорія суб'єктивна (закон приймається людьми для людей), його зміст повинен враховувати й багато об'єктивних чинників як-то: людська природа; природні права й свободи людини тощо. У такому випадку зміст поняття «закон» буде включати у себе такий загальноправовий принцип як верховенство права, який визначає найвищими соціальними цінностями природні права й свободи особи. Звичайно існування правових законів, які б у повній мірі враховували всі об'єктивні чинники, пов'язані з існуванням навколишнього світу та людською природою, є неможливим, оскільки процес пізнання зазначених чинників є безкінечним.

Якщо ж розглядати семантичні підходи щодо визначення сутності поняття «закон», слід зазначити, що у сучасній українській мові його зміст може бути розтлумачений у багатьох значеннях, зокрема: встановлене найвищим органом державної влади загальнообов'язкове правило, яке має найвищу юридичну силу; сукупність таких загальнообов'язкових правил і державних постанов, що визначають суспільні відносини людей; втілення найвищої влади у суспільстві; те, що сприймається як незаперечне розпорядження, веління, обов'язкове для виконання; загальноприйняте, усталене правило поведінки; норма поведінки; звичай, обряд; основні правила в якій-небудь ділянці людської діяльності, що впливають із самої суті справ; об'єктивно існуючий, постійний і необхідний взаємозв'язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їх внутрішньої природи, сутності; основне положення якої-небудь науки; що відбиває причинно-наслідковий зв'язок між явищами, характеризує перебіг певних процесів у природі або суспільстві; що-небудь неминуче, незаперечне, що є виявом певної закономірності [13]. У наведеному випадку зміст поняття «закон» фактично зводить до сутності поняття «норма права», яке було розглянуто нами раніше.

З огляду на специфіку представленого наукового дослідження, а саме його юридичну спрямованість,

найбільший інтерес для нас представляють позиції щодо визначення поняття «закон», що зустрічаються в юриспруденції. В юридичній енциклопедичній літературі зазначають, що закон є основною категорією законодавчої системи, тому його вивчення займає центральне місце в юридичній теорії та законодавчій техніці [14, с. 474]. Закон – це нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади, законодавчої влади або самого народу, який регулює найбільш важливі суспільні відносини, виражає волю й інтереси більшості населення, втілює основні права людини й інші загальнолюдські цінності та має найвищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів [15, с. 127].

Як слідує з аналізу вищенаведеного визначення досліджуваного поняття, єдиним органом, що може прийняти закон, є вищий представницький орган державної законодавчої влади. При цьому, відповідно до ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України [16].

Як зауважив Конституційний Суд України у своєму рішенні «у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 75, 82, 84, 91, 104 Конституції України (щодо повноважності Верховної Ради України)» від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002, Верховна Рада України за своєю природою є представницьким органом державної влади та здійснює законодавчу владу. Визначення Верховної Ради України єдиним органом законодавчої влади означає, що жоден інший орган державної влади не уповноважений приймати закони. Верховна Рада України здійснює законодавчу владу самостійно, без участі інших органів. Отже, на нашу думку, з урахуванням вищенаведеної позиції стосовно єдиного державного органу конституційної юрисдикції, при розкритті сутності досліджуваного поняття необхідно вказувати на конкретний орган, який уповноважений приймати закони – Верховну Раду України (парламент).

Окрему увагу слід звернути на те, що теорія закону сформулювала такі основні його ознаки: у межах своєї дії регулює найважливіші суспільні відносини, що зумовлює його високу ефективність; має найвищу юридичну силу у системі нормативно-правових актів країни; має загальний характер; як різновид нормативних актів встановлює загальнообов'язкові правила поведінки, має належну форму, породжує юридичні наслідки та гарантується державою; має відповідну структуру, тобто організацію змісту, доцільне розміщення нормативних приписів та правові атрибути; є стабільним нормативно-правовим актом; приймається лише законодавчим органом представницького характеру або населенням держави у порядку референдуму; охороняється та гарантується державою, яка забезпечує необхідні умови для його виконання та застосовує заходи примусового характеру до суб'єктів, які не виконують або порушують його вимоги; приймається відповідно до вимог логіки, стилю та мови,

що сприяє однаковому й точному його розумінню та застосуванню ефективності системи нормативних актів у цілому [14, с. 474-475].

О.Ф. Скакун називає наступні ознаки «закона»: є нормативно-правовим актом за змістом – на відміну від акту застосування норм права й акту тлумачення норм права; містить первинні норми права, яких раніше у правовій системі не було, зокрема норми з ключових, основних питань життя, установлює права й обов'язки громадян; приймається з додержанням особливої законодавчої процедури, яка називається законодавчий процес; не має потреби у додатковому затвердженні; може бути скасований лише законом і перевірений на відповідність лише Конституційним Судом України [9, с. 451]. Таким чином, під законами про працю слід розуміти нормативно-правові акти вищої юридичної сили, які містять у своєму складі норми трудового права, прийняті в установленому законодавством порядку Верховною Радою України задля врегулювання найважливіших питань суспільного життя, пов'язаних із реалізацією громадянами права на працю та інших суміжних питань.

Таким чином, закони України як структурні елементи системи джерел трудового права являють собою прийняті Верховною Радою України нормативно-правові акти вищої юридичної сили, на основі

яких здійснюється правове регулювання трудових і пов'язаних із ними правовідносин. За таким критерієм як юридична сила закони України посідають найвище місце серед інших нормативно-правових актів у системі джерел трудового права. При цьому самі закони можуть відрізнятися один від одного за юридичною силою. Конституція України наділена найвищою юридичною силою, у зв'язку із чим посідає центральне місце серед інших структурних елементів у системі джерел трудового права України. Положення Основного Закону України стосуються всіх без винятку сфер суспільного життя, у тому числі й трудових правовідносин, й у такому разі здійснюють опосередкований правовий вплив на сферу праці. Також у Конституції України закріплено ряд положень, що мають безпосередній вплив на трудові та пов'язані з ними правовідносини. Найближче за юридичною силою у системі джерел трудового права знаходяться конституційні закони, які можуть бути двох видів: органічні та реформуючі. Органічні конституційні закони про працю здійснюють безпосередній вплив на трудові та пов'язані з ними правовідносини. У свою чергу, реформуючі конституційні закони України мають опосередковане відношення до системи трудового права, бо, крім трудових відносин, здійснюють тим чи іншим чином правовий вплив на всі сфери суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
2. Підпригора О. А. Основи римського приватного права : Підручник для студ. юрид. вузів і фак. / О. А. Підпригора. – К. : Вища школа, 1995. – 264 с.
3. Оніщенко О. І. Система сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Оніщенко Ольга Вікторівна. – К., 2005. – 216 с.
4. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, В. С. Ковальський та ін.; за заг. ред. О. В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 408 с.
5. Юридична енциклопедія : у 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 2 : Д – Й. – 1999. – 744 с.
6. Пархоменко Н. М. Джерела права: теоретико-методологічні засади: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Пархоменко Наталія Миколаївна. – К., 2009. – 442 с.
7. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / С. Л. Лисенков. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 355 с.
8. Цоклан В. І. Система сучасних джерел конституційного права України: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Цоклан Віктор Іванович. – К., 2008. – 219 с.
9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : Підручник. – Видання 2-е, перероблене і доповнене. – Харків : Еспада, 2009. – 752 с.
10. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.
11. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 576 с.
12. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції / В. Л. Петрушенко. – Львів : Магнолія 2006, 2011. – 352 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2009. – 1736 с.
14. Юридична енциклопедія : у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 2 : Д-Й. – 1999. – 744 с.
15. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, В. С. Ковальський та ін.; за заг. ред. О. В. Зайчука ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 408 с.
16. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.